

Новосад І. В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри конституційного,**адміністративного та міжнародного права**Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена важливій ролі юридичних клінік в Україні, зокрема у контексті забезпечення доступу до правосуддя та розвитку правової держави в умовах воєнного стану. Автор розглядає юридичні клініки як особливу форму правового навчання, що поєднує освітній процес та надання безоплатної правової допомоги громадянам, зокрема уразливим категоріям населення. Важливим аспектом є те, що юридичні клініки сприяють підготовці майбутніх правників, надаючи студентам можливість працювати над реальними справами під наглядом досвідчених викладачів та юристів-практиків, що є важливим елементом формування професійної компетентності.

У статті окреслено історію розвитку юридичних клінік в Україні, їх значення для правової освіти, а також правові та організаційні аспекти їх функціонування в умовах сучасних викликів. Автор досліджує законодавчі основи, що регулюють діяльність юридичних клінік, а також їх роль у наданні правової допомоги малозабезпеченим верствам населення. Зокрема, зазначається, що юридичні клініки є важливими партнерами у системі безоплатної правової допомоги, працюючи з різними категоріями осіб, що не мають можливості оплатити послуги адвоката, зокрема учасниками бойових дій, переселенцями, людьми з інвалідністю та іншими вразливими групами.

Досліджується діяльність Асоціації юридичних клінік України, яка активно підтримує розвиток цієї сфери, сприяє удосконаленню стандартів надання правової допомоги та інтеграції європейських практик у правничу освіту. Підкреслено, що юридичні клініки також виконують важливу роль у поширенні правової свідомості серед громадян, адже через консультації та правові освітні ініціативи вони сприяють розвитку правової культури та зміцненню довіри до правових інститутів.

Особлива увага приділена практиці функціонування юридичних клінік у різних регіонах України, де вони активно співпрацюють з місцевими органами влади, правозахисними організаціями та міжнародними партнерами. Стаття акцентує увагу на адаптації юридичних клінік до нових умов, викликаних війною, що потребує особливої мобільності та гнучкості в наданні правової допомоги, а також розвитку нових форм дистанційного консультування та правового навчання.

Ключові слова: юридичні клініки, воєнний стан, правова допомога, клінічна освіта.

Постановка проблеми. У контексті трансформаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, забезпечення ефективного доступу до правосуддя та належного захисту прав і свобод людини постає як одне з ключових завдань

правової держави. Особливої актуальності це питання набуває в умовах соціально-економічної нестабільності, спричиненої широкомасштабною військовою агресією російської федерації проти України. У такій ситуації значного поширення набуває інститут юридичних клінік, який водночас виконує як освітню, так і соціальну функцію. З одного боку, юридичні клініки виступають ефективним інструментом практичної підготовки майбутніх правників, з іншого – забезпечують надання безоплатної правової допомоги соціально вразливим верствам населення. Отже, вивчення ролі та потенціалу юридичних клінік як суб'єктів правозахисної діяльності є важливим з огляду на потребу в розбудові ефективної системи доступу до правосуддя та зміцнення правових засад демократичної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування юридичних клінік як інституційної складової системи надання безоплатної правничої допомоги та засобу забезпечення прав людини є предметом наукової уваги таких дослідників, як Біла А. В., Бочарова Н. В., Міловська Н. В., Сущенко В. М., Шкабаро В. М. та інші, що свідчить про високий рівень зацікавленості наукової спільноти у розвитку клінічної юридичної освіти та її практичного потенціалу в умовах сучасних викликів. Втім, в сучасних умовах дана тема потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є дослідження юридичної клініки як інституційного елементу системи безоплатної правничої допомоги та її ролі у забезпеченні захисту прав людини в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Юридичні клініки, які з кінця 1990-х років функціонують при закладах вищої юридичної освіти в Україні, стали невід'ємною складовою інфраструктури правничої освіти та системи безоплатної правової допомоги. Їх інституційна роль базується на поєднанні двох взаємозалежних, однак сутнісно різних за своєю природою функцій:

По-перше, йдеться про освітню функцію, що передбачає формування у здобувачів вищої юридичної освіти комплексу прикладних професійних компетентностей шляхом залучення їх до процесу надання правової допомоги. Зокрема, студенти набувають практичного досвіду у сфері аналізу правових ситуацій і конкретних життєвих обставин на основі чинного законодавства та нормативно-правових актів; здійснюють консультування клієнтів; готують правові висновки, процесуальні документи й рекомендації; а також беруть участь у процедурі представництва інтересів осіб перед органами публічної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами правовідносин.

По-друге, юридичні клініки виконують соціальну функцію, яка виявляється у наданні безоплатної правової допомоги вразливим верствам населення – особам, які з об'єктивних причин не мають можливості скористатися платними юридичними послугами.

Водночас, пріоритетною залишається саме освітня мета діяльності юридичних клінік. Її домінування зумовлено первинним задумом створення клінічної форми навчання як інноваційного підходу до підготовки юристів, що поєднує теоретичні засади правничої науки з практикою правозастосування в умовах, максимально наближених до реального професійного середовища [7].

На сьогодні правове регулювання діяльності юридичних клінік в Україні здійснюється на трьох основних рівнях: загальнодержавному, корпоративному та локальному.

Так, загальнодержавний рівень представлений вказівкою на юридичні клініки у переліку можливих структурних підрозділів закладу вищої освіти, передбачених ч. 7 ст. 33 Закону України «Про вищу освіту», що свідчить про їх визнання на державному рівні [11] та Наказом Міністерства освіти і науки України № 592 від 3 серпня 2006 року, яким затверджено Типове положення про юридичну клініку закладу вищої освіти, визначено основні завдання та функціональні орієнтири діяльності юридичних клінік [12]. Зокрема, серед пріоритетних цілей виокремлено забезпечення ефективного доступу соціально вразливих категорій населення до безоплатної правової допомоги.

Корпоративне врегулювання діяльності юридичних клінік, що здійснюється Асоціацією юридичних клінік України як репрезентативним інституційним об'єднанням переважної більшості юридичних клінік, які наразі функціонують у системі вищої юридичної освіти, характеризується наявністю розвиненої нормативної бази. Ця база нормативно-регламентуючих документів має на меті забезпечення цілісності, уніфікації та стандартизації функціонування юридичних клінік, а також чітке розмежування їх діяльності з іншими формами студентського чи молодіжного волонтерства у сфері надання безоплатної правової допомоги.

Зокрема, до основоположних документів корпоративного регулювання належать Стандарти діяльності юридичних клінік України та Етичний кодекс діяльності юридичної клініки в Україні. Так, Стандарти діяльності юридичних клінік України, затверджені Асоціацією 19 червня 2014 року, встановлюють базові вимоги до організаційної моделі юридичних клінік, які функціонують у закладах вищої освіти. Ці стандарти окреслюють ключові принципи організації як клінічної діяльності, так і освітнього процесу, спрямованого на професійну підготовку студентів-правників, їх залучення до практичної правозастосовної діяльності, а також гарантування надання якісної, доступної та своєчасної безоплатної правової допомоги. Окрім того, вони регламентують проведення системної правопросвітницької роботи в межах клінічної діяльності [15].

Правове регулювання діяльності юридичних клінік на локальному рівні реалізується безпосередньо в межах правничих шкіл і має форму внутрішньо інституційних нормативних актів, розроблених та ухвалених закладами вищої освіти, у структурі яких функціонують відповідні клінічні підрозділи [8, с. 52].

До зазначеного корпусу внутрішньої нормативної документації належать, зокрема:

- установчі документи, що визначають правовий статус і організаційні засади функціонування клініки (статут закладу вищої освіти, положення про юридичну клініку, посадові інструкції персоналу, офіційні листи про співпрацю з партнерами, внутрішні регламенти чи правила функціонування тощо);
- організаційні документи, які регулюють оперативне планування та адміністративну діяльність клініки (робочі плани на коротко- та довгострокову перспективу, журнали реєстрації вхідної й вихідної документації, книга відгуків та пропозицій щодо діяльності клініки тощо);
- процесуальні документи, що створюються в межах практичного здійснення правової допомоги (вхідні анкети клієнтів, матеріали консультаційних справ, юридичні висновки, правові довідки, інші документи з правовим змістом).

Таким чином, локальний рівень регулювання забезпечує адаптацію загальнонаціональних стандартів до специфіки конкретного закладу освіти, підтримуючи ефективне функціонування юридичних клінік як структурно-організаційних та освітньо-практичних одиниць.

Також, варто звернути увагу на Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року, який визначає загальні засади надання безоплатної правової допомоги в Україні. У цьому контексті юридичні клініки відіграють важливу роль, особливо у сфері надання первинної правової допомоги [10].

Соціальна функція юридичних клінік в Україні – це важлива складова їх діяльності, що спрямована на забезпечення доступу до правосуддя для соціально вразливих верств населення та підвищення рівня правової культури в суспільстві. Юридичні клініки, що є структурними підрозділами вищих навчальних закладів, надають безоплатну правову допомогу, включаючи консультації, складання процесуальних документів та представництво інтересів громадян у судах та інших органах влади. Окреслене є особливо важливим для малозабезпечених осіб, які не мають змоги дозволити собі платні юридичні послуги.

Крім вищевказаного, юридичні клініки активно займаються правопросвітницькою діяльністю, організовуючи лекції, семінари та тренінги для різних груп населення, зокрема для школярів, студентів та представників соціально вразливих категорій. Це сприяє формуванню правової свідомості громадян, вихованню поваги до закону та принципів верховенства права. Також юридичні клініки співпрацюють з державними установами та громадськими організаціями, реалізуючи спільні проекти, спрямовані на захист прав людини та розвиток правової держави [9].

Діяльність юридичних клінік України побудована на таких принципах, як: принцип поваги до права, справедливості, людської гідності; спрямованості на захист прав і свобод людини; гуманізму; законності та верховенства права; об'єктивності; безоплатності надання правової допомоги; конфіденційності; компетентності та доброчесності [12].

Мережа юридичних клінік є надзвичайно розвиненою. Тому доступ до безоплатної правової допомоги є у широкого кола осіб [14]. Співпраця юридичних клінік з державною системою безоплатної правової допомоги в Україні є прикладом ефективної синергії освітньої та правозахисної діяльності. Це партнерство сприяє не лише підвищенню якості правових послуг для громадян, а й формуванню практично орієнтованої юридичної освіти.

Згідно з інформацією Асоціації юридичних клінік України, юридичні клініки функціонують у кожній області країни, забез-

печуючи безоплатну та фахову правову допомогу. Студенти, які працюють у клініках, надають консультації під керівництвом кваліфікованих кураторів-правників, що гарантує якість послуг.

У 2018 році в Україні було реалізовано пілотну ініціативу щодо інтеграції юридичних клінік у систему надання безоплатної правової допомоги шляхом створення на їх базі незалежних провайдерів такої допомоги. Одним із перших практичних втілень цього нововведення стала діяльність юридичної клініки «Pro bono» при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка [17].

На базі ДонДУВС діє юридична клініка «Захисник», яка фокусується на наданні правових консультацій та юридичної допомоги переважно внутрішньо переміщеним особам і ветеранам бойових дій. У свою чергу, юридична клініка «Соціальна справедливість» при КНЕУ забезпечує комплексну правову підтримку, що охоплює не лише консультування, але й допомогу з підготовкою юридичних документів та захист інтересів клієнтів під час судових процесів [19].

Інші клініки, як-от юридична клініка Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, здійснює проведення виїзних консультацій в населених пунктах області та реалізує проекти з підтримки малого бізнесу [5].

Юридичні клініки в Україні успішно запозичують передовий закордонний досвід та долучаються до міжнародних ініціатив, що забезпечує їх прогрес та входження до світової правничої спільноти.

1. За сприяння ОБСЄ українські юридичні клініки реалізовували міжнародні стандарти через такі напрямки:

2. Формування операційних стандартів – створення методик для контролю та оцінювання ефективності правової допомоги.

3. Освітні ініціативи – організація навчальних заходів для студентів та керівників клінік щодо юридичного консультування соціально вразливих груп.

Просвітницька діяльність – проведення науково-практичних заходів та видання освітніх матеріалів з тематики прав людини [22].

Слід відзначити програму Ради Європи HELP (Освіта з прав людини для представників юридичних професій), в межах якої було створено та впроваджено серію навчальних курсів для українських юристів, включаючи:

Міжнародне гуманітарне право та права людини;

Права працівників як права людини;

Депортація дітей під час збройних конфліктів.

Ці освітні програми мають на меті професійний розвиток правників та сприяння імплементації європейських стандартів у правову систему України [21].

Асоціація юридичних клінік України є громадською організацією, що працює над популяризацією та вдосконаленням юридичної клінічної освіти і розширенням мережі юридичних клінік в країні. На сьогодні до складу Асоціації входить більше 55 провідних юридичних клінік з усієї України. Головна мета Асоціації полягає у забезпеченні високої якості функціонування юридичних клінік в українській системі вищої юридичної освіти.

Юридичний клінічний рух допомагає формувати практично підготовлених фахівців у галузі права, що сприяє утвердженню принципів верховенства права, покращенню доступу до правосуддя та зростанню правової культури в суспільстві.

Варто зауважити, що сама Асоціація не займається наданням правової допомоги – такі послуги можна отримати безпосередньо у будь-якій з юридичних клінік, що входять до її складу [1].

Асоціація юридичних клінік України спільно з Raoul Wallenberg Institute та Польським фондом юридичних клінік реалізує проект, спрямований на зміцнення прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та біженців через публічну правову освіту. Проект включає такі компоненти: визначення основних суб'єктів у галузі правової освіти, організацію навчальних заходів з обміну успішним досвідом, а також формування практичних рекомендацій для всіх учасників процесу [20].

У 2022 році, за підтримки Асоціації юридичних клінік України та програми USAID «Правосуддя для всіх» було організовано серію вебінарів, у яких приймали участь професори провідних американських університетів, спрямованих на розвиток практичних навичок студентів у сфері юридичного консультування [13].

Асоціація юридичних клінік України впроваджує стратегічний план на період 2022–2025 років, який охоплює три ключові напрямки: розширення мережі юридичних клінік по всій Україні, забезпечення та контроль якості їхньої роботи шляхом встановлення стандартів і проведення моніторингу, а також сприяння впровадженню новаторських проектів у галузі правової освіти та доступності правосуддя [16].

У 2024 році Асоціація юридичних клінік України організувала Літню школу під назвою «Сила права та юридичних клінік в умовах війни», що проходила на базі Чернівецького національного університету. У заході взяли участь 30 представників – студентів і викладачів із різних регіонів України, які мали змогу набути прикладних професійних компетентностей.

Навчальна програма школи включала серію тренінгів і сесій, присвячених актуальним питанням функціонування юридичних клінік у контексті воєнного стану. Учасники та учасниці, спільно з українськими та міжнародними експертами, опрацьовували теми, що стосуються надання правової допомоги військовослужбовцям і їхнім родинам, специфіки роботи спеціалізованих клінік, особливостей ведення справ щодо компенсації за знищене або пошкоджене майно. Окрема увага приділялася дотриманню професійних стандартів діяльності юридичних клінік, етичним аспектам юридичної практики, розвитку навичок інтерв'ювання та консультування, а також гендерної чутливості в роботі з клієнтами. Крім того, учасники ознайомилися з інструментами медіації як засобу врегулювання конфліктів, методами роботи з інформаційними базами та цифровими технологіями, а також аспектами комунікації, формування і просування бренду юридичних клінік. Таким чином, Літня школа стала важливою платформою для професійного зростання та обміну досвідом серед учасників, а також сприяла зміцненню ролі юридичних клінік як інструменту правової допомоги в умовах воєнних викликів [6].

У 2024 році Асоціація юридичних клінік України ініціювала програму, орієнтовану на зміцнення ролі юридичних клінік як невід'ємного компонента сучасної юридичної освіти та підвищення їхнього потенціалу щодо забезпечення правової підтримки громадянам України в умовах воєнного стану.

Проект «Розвиток мережі юридичних клінік України через посилення національної та міжнародної співпраці» було запроваджено за фінансової підтримки Програми USAID «Справедливість для всіх» і основна мета полягає в оптимізації функ-

ціонування юридичних клінік у контексті надання правничих, методологічних, інформаційних та освітніх послуг [2].

Під час Зимового форуму 2024 року було затверджено оновлену редакцію Стандартів діяльності Асоціації юридичних клінік України, окреслено стратегічні напрями розвитку на 2025–2026 роки, а також проведено ґрунтовне обговорення питань міжнародної співпраці та інтеграції інновацій у сферу правничої освіти. Захід став ключовою платформою для професійного діалогу, сприяв формуванню бачення майбутнього юридичної освіти в Україні, активізував створення міжінституційних партнерств і надихнув учасників на реалізацію нових ініціатив, орієнтованих на утвердження правової культури та просування соціальної справедливості [18].

У грудні 2024 року відбувся навчально-практичний воркшоп для кураторів і консультантів юридичних клінік, присвячений вивченню кращих практик юридичних клінік Європейського Союзу щодо забезпечення доступу до правосуддя. Захід було організовано в межах реалізації проєкту 101175484 – EUJustice4U – ERASMUS-JMO – 2023-HEI-TCH-RSCH «Доступ до правосуддя: кращі практики ЄС для України», що здійснюється за підтримки напряму Жана Моне програми Erasmus+.

Під час заходу учасники мали змогу ознайомитися з європейським та українським досвідом у сфері юридичної клінічної освіти, зокрема з моделями взаємодії між юридичними клініками, функціонуванням онлайн-платформи надання правової допомоги для осіб зі статусом тимчасового захисту у країнах ЄС, а також з практичними механізмами реалізації права на доступ до правосуддя. Окрема увага була приділена аналізу досвіду Юридичної клініки Сумського державного університету як прикладу ефективної практики в цій сфері [4].

На сучасному етапі розвитку юридичні клініки в Україні демонструють як позитивну динаміку, так і зіштовхуються з рядом системних викликів. Актуальні реформи в сфері юридичної освіти, орієнтовані на формування практичних навичок у здобувачів вищої освіти, створюють передумови для зміцнення ролі юридичних клінік як ключового компонента прикладної підготовки майбутніх правників. Водночас існує низка проблемних аспектів, серед яких: нестабільність фінансування та обмеженість ресурсного забезпечення, недостатній рівень інституційного визнання клінічної юридичної освіти у вищих навчальних закладах, а також виклики, пов'язані з організацією роботи студентів у контексті вирішення реальних правових справ.

Особливої актуальності ці проблеми набули в умовах повномасштабної війни, яка потребує переорієнтації діяльності клінік на нові напрями, включаючи правову підтримку внутрішньо переміщених осіб та вирішення питань, пов'язаних із правовими наслідками воєнного конфлікту.

Перспективи подальшого розвитку юридичних клінік в Україні полягають у їхній поглибленій спеціалізації відповідно до потреб окремих соціальних груп, активнішому впровадженні цифрових інструментів та онлайн-сервісів, формуванні національних стандартів якості клінічної діяльності, а також у розширенні партнерства з іншими правовими інституціями для посилення міжінституційної взаємодії [3].

Висновки. Отже, юридичні клініки є невід'ємним та надзвичайно важливим елементом сучасної юридичної освіти в Україні. Вони забезпечують студентів-правників необхідними практичними навичками, сприяють формуванню їхньої соціальної відповідальності та етичної свідомості, підвищують

якість юридичної освіти та роблять значний внесок у забезпечення доступу до правосуддя для соціально вразливих верств населення. Для подальшого зміцнення позицій та підвищення ефективності юридичних клінік в Україні рекомендується формалізувати обов'язкове включення клінічної юридичної освіти до навчальних програм усіх юридичних факультетів, збільшити державне та інституційне фінансування юридичних клінік, сприяти посиленню співпраці між юридичними клініками, юридичними школами та юридичною професією, а також розробити національні стандарти якості для їхньої діяльності. Подальші дослідження впливу клінічної юридичної освіти на якість підготовки юристів в українському контексті також є важливими для інформування політики та практики в цій сфері. Юридичні клініки продовжуватимуть відігравати ключову роль у формуванні нового покоління висококваліфікованих, етично відповідальних та соціально активних українських юристів, здатних ефективно служити суспільству та утверджувати верховенство права в Україні.

Література:

- Асоціація юридичних клінік України. *Офіційний сайт*. URL: <https://legalclinics.in.ua/> (дата звернення: 17.04.2025).
- АЮКУ розвиває мережу юридичних клінік: новий проєкт для посилення національної та міжнародної співпраці. *Асоціація юридичних клінік України*. URL: <https://surl.lu/hicpnt> (дата звернення: 17.04.2025).
- Бочарова Н. В., Шкабаро В. М., Біла А. В. Юридична клінічна освіта в умовах воєнного стану в Україні: новітні підходи до організації та управління. URL: <https://surl.lu/slwnhd> (дата звернення: 17.04.2025).
- Воркшоп для кураторів та консультантів юридичних клінік «Кращі практики юридичних клінік ЄС у забезпеченні доступу до правосуддя» Кафедра міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства. *ННІ права*. URL: <https://surl.cc/fraxjw> (дата звернення: 17.04.2025).
- Діяльність юридичної клініки. *Lex et Iustitia! Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова*. URL: <https://surl.gd/qxswem> (дата звернення: 17.04.2025).
- Літня школа АЮКУ 2024 «Сила права та юридичних клінік в умовах війни». *Юридичний факультет ЧНУ ім. Юрія Федьковича*. URL: <https://surl.li/pgqvvd> (дата звернення: 17.04.2025).
- Міловська Н. В. Юридичні клініки у системі практичної підготовки фахівців у галузі права. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. С. 144–150.
- Правнича клінічна освіта в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Сушенка. Київ : Баїте, 2020. 274 с.
- Правоосвітня діяльність. *Юридична клініка м. Харків*. URL: https://legal-clinic.at.ua/index/pravoosvitnja_dijalnist/0-16 (дата звернення: 17.04.2025).
- Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 18.04.2025).
- Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 23.04.2025).
- Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : Наказ МОН України від 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (дата звернення: 17.04.2025).
- Проєкт за підтримки Асоціації юридичних клінік України та Програми USAID «Правосуддя для всіх». *Головна сторінка – юридична клініка інституту права*. URL: <https://surl.li/pfdqgx> (дата звернення: 17.04.2025).

17. Система безоплатної правової допомоги в Україні. *Prostopravo*. URL: <https://surli.cc/skkrdy> (дата звернення: 17.04.2025).
18. Стандарти діяльності юридичних клінік України. «Схвалені» Всеукраїнським з'їздом Асоціації юридичних клінік України Протокол № 2 від 19 червня 2014 року. URL: <https://surli.li/rymdij> (дата звернення: 17.04.2025).
19. Стратегія розвитку АЮКУ 2022–2025. URL: <https://surli.li/lfhjzbz> (дата звернення: 17.04.2025).
20. Точка доступу до БПД запрацювала на базі юридичної клініки КНУ. *Безоплатна правова допомога*. URL: <https://surli.lu/robqer> (дата звернення: 17.04.2025).
21. Участь юридичної клініки НУБіП у Зимовому Форумі АЮКУ 2024. *Національний університет біоресурсів і природокористування України*. URL: <https://nubip.edu.ua/node/157000> (дата звернення: 17.04.2025).
22. Юридична клініка «Соціальна справедливість». *Київський національний економічний університет*. URL: https://jf.kneu.edu.ua/ua/jurydychna_klinika_socialna_spravedlyvist/ (дата звернення: 17.04.2025).
23. A Collaborative Initiative to Strengthen the Rights of Ukrainian IDPs and Refugees through Public Legal Education. *Асоціація юридичних клінік України*. URL: <https://surli.li/tmbatd> (дата звернення: 17.04.2025).
24. Human Rights Education for Legal Professionals in Ukraine: results of the two-year Council of Europe project. *Council of Europe Office in Ukraine*. URL: <https://surli.cc/cafykr> (date of access: 17.04.2025).
25. Promoting Human Rights-Based Approaches in Higher, Legal and School Education. *OSCE*. URL: <https://surli.li/nswqgo> (date of access: 17.04.2025).

Novosad I. Legal clinic as an element of the system of providing free legal aid in the context of human rights protection

Summary. The article is dedicated to the important role of legal clinics in Ukraine, particularly in the context of ensuring access to justice and the development of the rule of law during martial law. The author examines legal clinics as a special form

of legal education that combines the educational process with providing free legal assistance to citizens, especially vulnerable groups of the population. An important aspect is that legal clinics contribute to the training of future lawyers by giving students the opportunity to work on real cases under the supervision of experienced professors and practicing lawyers, which is a crucial element in developing professional competence.

The article outlines the history of legal clinics' development in Ukraine, their significance for legal education, and the legal and organizational aspects of their functioning amidst contemporary challenges. The author investigates the legislative foundations regulating the activities of legal clinics, as well as their role in providing legal aid to disadvantaged segments of the population. In particular, it is noted that legal clinics are important partners in the system of free legal aid, working with various categories of individuals who cannot afford to pay for legal services, including combatants, internally displaced persons, people with disabilities, and other vulnerable groups.

The activities of the Association of Legal Clinics of Ukraine are explored, which actively supports the development of this field, contributes to improving the standards of legal aid provision, and integrates European practices into legal education. It is emphasized that legal clinics also play a significant role in raising legal awareness among citizens, as through consultations and legal education initiatives, they promote the development of legal culture and strengthen trust in legal institutions.

Special attention is given to the practice of legal clinics functioning in different regions of Ukraine, where they actively cooperate with local authorities, human rights organizations, and international partners. The article highlights the adaptation of legal clinics to the new conditions brought about by the war, which requires particular mobility and flexibility in providing legal assistance, as well as the development of new forms of remote counseling and legal education.

Key words: legal clinics, martial law, legal aid, clinical education.